

Małgorzata Zalewska-Bujak (2017). *Nauczyciel w polu szkolnym – w świetle teorii Pierre’a Bourdieu i nauczycielskich narracji*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, ss. 380

Rzeczywistość szkolna jest silnie eksponowanym nurtem teoretyczno-badawczym w pedagogice, czego efektem są liczne publikacje akcentujące zagadnienia dotyczące szeroko rozumianej edukacji. Recenzowana przeze mnie monografia Małgorzaty Zalewskiej-Bujak *Nauczyciel w polu szkolnym – w świetle teorii Pierre’a Bourdieu i nauczycielskich narracji* idealnie wpisuje się w obecnie trującą dyskusję na temat dokonywanych przekształceń edukacyjnych w Polsce. Spójny oraz komunikatywny wstęp, zwraca uwagę czytelnika na zainteresowania oraz inspiracje autorki do napisania książki prezentującej badania skoncentrowane wokół zawodowej codzienności nauczycieli. Podejmuje próbę ukazania, jakie doświadczenia są udziałem badanych nauczycieli z ich wewnętrznej perspektywy postrzegania tego, co ich spotyka w świecie szkoły. Zatem celem rozważań autorki stał się opis, analiza oraz interpretacja znaczeń, jakie badani nadają swoim zawodowym doświadczeniom.

Zalewska-Bujak, uwzględniając wybraną perspektywę metodologiczną, przyznaje, że poznanie zapośredniczone „oczyma nauczycieli” pozwoliło na swoiste spojrzenie na główne ogniwa rzeczywistości szkolnej, wypracowane normy, wartości, podejmowane działania, a także wychwycenie i rozpoznanie znaczenia, jakie badani nadają zdarzeniom, strukturom oraz procesom życia zawodowego.

Rozdział pierwszy skoncentrowany jest wokół makrospołecznych kontekstów umiejscowienia nauczyciela w polu szkolnym. W polskim szkolnictwie uwarunkowania polityczno-ekonomiczne mają duży, a nawet determinujący wpływ na funkcjonowanie „szkoły”, a także promowane wartości i cele. Autorka, poddając analizie literaturę przedmiotu, powołuje się na refleksje oraz wyniki badań polskich badaczy, którzy zgodni są co do kierunku, w którym podąża polskie szkolnictwo. Traktowanie szkoły jako swojego rodzaju przedsiębiorstwa oraz kierowanie nią w sposób charakterystyczny dla korporacji powoduje zredukowanie tradycyjnych wartości systemu edukacji do efektywności i unifikacji. Niebezpieczeństwem takich praktyk może być przyjęcie przez nauczycieli pozycji wykonawców usług edukacyjnych, wówczas gdy rodzice oraz uczniowie stają się konsumentami edukacyjnego rynku (Śliwerski, 2003, s. 334-335). Pominięcie etycznych aspektów pracy pedagogicznej oraz edukacyjnego dyskursu sprowadza polską szkołę do standaryzacji i intensyfikowania się ideologii neoliberalnej (Potulnicka, 2010, s. 177-183). Walorem recenzowanej monografii jest podjęcie dyskusji oraz skierowanie optyki na nauczycieli – kreatorów sytuacji dydaktyczno-wychowawczych. Traktując badanych jako jedno z fundamentalnych ogniw rzeczywistości szkolnej, autorka pozwala czytelnikom na poznanie ich codziennego świata zawodowego przez pryzmat ich doświadczeń, zbudowanych na trudnościach, sukcesach, dylematach oraz wyzwaniach. Permanentne zmiany w przestrzeni edukacji oraz liczne reformy skłoniły autorkę do podjęcia wyzwania badawczego i wejrzenia w subiektywne postrzeganie nauczycieli.

Próba uchwycenia doświadczeń zawodowych ma szansę wskazać kierunek odpowiedzi na pytanie, czy nauczyciele są w stanie wyjść poza narzucone administracyjnie wymagania dotyczące ich pracy. Uzasadniając wybór swoich zainteresowań, autorka dokonuje racjonalnego przeglądu polskiej oraz zachodniej literatury przedmiotu, analizując dostępne wyniki badań, a także refleksje teoretyczne polskich autorów naukowych. Obszerny oraz uzasadniony spis bibliograficzny czyni monografię rzetelnie oraz uczciwie przygotowaną.

Drugi rozdział oscyluje wokół teoretycznego szkieletu projektu badawczego, jaki stanowi koncepcja strukturalizacji Pierre’a Bourdieu. Dwie podstawowe kategorie analityczne podejmowanych rozważań to koncepcja *pola* (traktowanie szkoły jako pola) oraz *habitus* nauczycieli (jako mechanizm tworzenia oraz postrzegania codziennych praktyk). Osadzając swoje rozważania na teorii francuskiego socjologa Bourdieu, Autorka interpretuje nauczycieli jako graczy o prawo narzucania uprawomocnionej wizji, a także reprezentacji przestrzeni (pól) zasad i podziału. Kategoria habitusu koresponduje ze stwierdzeniem, że nauczyciele znają zasady oraz kody postępowania, które są gwarantem utrzymania swojej pozycji. Uzasadniając wybór założeń teoretycznych, wskazuje, że nauczyciele posiadają wiedzę na temat swojej pozycji w przestrzeni edukacyjnej, a także mają jej praktyczne oraz cielesne wyczucie, co Bourdieu nazywa wiedzą (zmysłem) praktycznym. Omówiona w rozdziale drugim teoretyczna perspektywa stanowi podstawę wykorzystanej aparatury pojęciowej przyjętej do interpretacji wyników badań własnych. Autorka, skupiając się na nauczycielach, nie porzuciła zainteresowania znacznie szerszym polem problemowym, jakim jest pozostała część rzeczywistości szkolnej. Ciągłe przekształcenia polskiej edukacji zobowiązały autorkę do osadzenia nauczycieli w szerszej perspektywie uwarunkowań polityczno-gospodarczych (o czym szerzej w pierwszym rozdziale), co uczyniło publikację wielowymiarową.

Trzeci rozdział odnosi się do empirycznych aplikacji teorii Bourdieu w badaniach związanych z edukacją na polskim gruncie. Dokładny przegląd dotychczasowych badań naukowych, w których zastosowano aparaturę pojęciową Bourdieu (*habitus*, *pole*, *strategie*, *zmysł praktyczny* itd.), jako narzędzie do analizy i interpretacji badanego zjawiska, wskazuje na zasadność oraz efektywność prowadzenia badań dotyczących edukacji, opartych na teorii francuskiego socjologa. Małgorzata Zalewska-Bujak w omawianym rozdziale przedstawiła badania Piotra Mikiewicza, Marii Dudzikowej, Kariny Knasieckiej-Falbierskiej oraz Lucyny Kocpiewicz. Prezentując główne tezy oraz założenia teoretyczno-metodologiczne omawianych opracowań naukowych, Autorka wyznaczyła kierunek swojemu projektowi badawczemu.

Rozdział czwarty koncentruje się na omówieniu perspektywy metodologicznej oraz organizacji procesu badawczego. Analizując dotychczasowe wyniki prowadzonych badań, autorka postanowiła dotrzeć do mechanizmów rozpoznawania oraz ujmowania codziennego życia szkolnego przez nauczycieli, odstępując od obiektywistycznej perspektywy badawczej i pochylając się w stronę humanistycznego sposobu realizowania badań empirycznych. Autorka recenzowanej książki podjęła próbę jakościowego ujęcia nauczycieli umiejscowionych w polu szkolnym. Dokonując przeglądu badań pedeutologicznych nad funkcjonowaniem nauczycieli, dostrzega dominację badań ilościowych, poddawanych obróbce statystycznej, a następnie generalizacji. Tym bardziej przejście przez Autorkę orientacji jakościowej jest niezmiernie interesującym aspektem recenzowanej monografii.

Konstrukcja omawianego rozdziału koresponduje z poszczególnymi etapami realizowanej procedury badawczej. Za przedmiot zainteresowania Autorka uczyniła doświadczenia nauczycieli zdobywane w codziennej pracy. Intencją Zalewskiej-Bujak było ukazanie przyjętych przez badanych praktyk zawodowych, zaangażowania w podejmowane działania, a także postrzegania innych uczestników społecznego świata szkoły, głównie uczniów. Skupienie uwagi na doświadczeniach pozwoliło Autorce na dotarcie nie tylko do przekonań oraz wartości nauczycieli, ale także na odsłonięcie sposobów działania w szkolnym polu. Zatem zamiarem badaczki było spojrzenie na codzienność zawodową nauczycieli przez pryzmat ich (własnych) doświadczeń. Wydobycie optyki patrzenia badanych na podejmowane działania oraz zdarzenia z perspektywy relacjonowanych doświadczeń umożliwiło rozpoznanie znaczeń przypisywanych danym zdarzeniom. Celem badań Autorka uczyniła opis, analizę oraz interpretację znaczeń przypisywanych przez nauczycieli danym doświadczeniom związanym ze szkołą. Zgodnie z przyjętą perspektywą proces operacjonalizacji problematyki zachodził w trakcie systematycznej analizy danych wyłaniających się z gromadzonego materiału empirycznego. W efekcie wyodrębniły się obszary problemowe, pierwszy dotyczy praktycznego rozumienia doświadczeń badanych oraz dotarcie do wiedzy, którą nauczyciele posiłkują się w działaniu, ale nie są jej świadomi (wiedza milcząca). W obrębie tego pola pojawiło się pytanie o habitusy jakie ujawniają nauczyciele, a w konsekwencji jak one kształtują podejmowane przez nich działania. Drugim obszarem badawczym w relacji do habitusów Autorka uczyniła pole, w którym osadzeni są badani nauczyciele. W konsekwencji zadała pytanie o sposoby postrzegania pola oraz logikę działania tego pola w narracjach badanych. Trzecim obszarem zainteresowań stało się zjawisko przemocy symbolicznej, która w trakcie analiz została uznana za jedną z kategorii interpretacyjnych. Autorka w sposób spójny oraz konsekwentny uzasadniła wybór obszarów problemowych, posiłkując się zebranymi danymi, z których wynika, że szkoła jest przestrzenią, w której pojawiają się konflikty dzielące świat społeczny szkoły na dominujących i zdominowanych, którym narzucane są kategorie myślowe. W ramach tego obszaru problemowego autorka postawiła pytania dotyczące przyczyn, form oraz mechanizmów przemocy symbolicznej warunkującej uległość nauczycieli. Ostatni (czwarty) sformułowany problem dotyczy strategicznych działań nauczycieli. Najbardziej nurtujące i badawczo interesujące okazało się zbadanie strategii stosowanych przez nauczycieli w polu edukacyjnym. Zgodnie z ustaleniami natury metodologicznej problemy badawcze były stawiane w oparciu o dane pozyskane w trakcie wywiadów swobodnych. Autorka w swoich rozważaniach nie unika autokrytyki oraz refleksji nad działaniami uwzględnionymi w projekcie badawczym. Rzetelnie omawia trudności napotkane w trakcie zbierania danych, które świadczą o dojrzałości badacza, świadomego swoich kompetencji. Finalnie autorka przeprowadziła 19 wywiadów z nauczycielkami na przestrzeni jednego roku. Kolejne rozdziały prezentują analizowane oraz interpretowane wyniki badań.

W rozdziale piątym Autorka koncentruje uwagę na habitusach nauczycieli, ukazując, jak organizują one codzienne działanie badanych. W centrum zainteresowań badawczych autorka ulokowała habitualną praktykę działania nauczycieli ustrukturyzowaną dzięki zmysłowi praktycznemu (wiedzy nieświadomej). Zalewska-Bujak świadomie odstąpiła od ram pojęciowych charakterystycznych dla pedeutologii normatywnej. Część analityczno-interpretacyjną rozpoczyna od inspiracji badanych do zostania nauczycielem. Bogactwo zebranego materiału pozwoliło na wyodrębnienie się typologii ukazującej powody wyboru zawodu nauczyciela. Zewnętrz-

ne inspiracje miały swe źródło najczęściej w przypadku, tradycji rodzinnej bądź namowach ze strony rodziny i przyjaciół. Motywacja wewnętrzna była kierowana marzeniami, pasją oraz powołaniem. Autorka, wychwytyjąc z narracji rozmówczyń spontaniczną potrzebę wracania do czasów dzieciństwa, zwróciła uwagę na obecność pierwotnych habitusów, które tkwią w dzieciństwie. Wtedy zachodzi proces kształtowania się systemu percepcyjnych i działaniowych dyspozycji. Zatem doświadczenia z dzieciństwa można traktować jako epizody niosące wartość wzorców, schematów organizujących działanie oraz przedstawień (sposobu postrzegania świata). W wyniku prowadzonych analiz Autorka potwierdza tezę, że szkoła jest specyficzną przestrzenią, w której są osoby sprawujące władze (nauczyciele, dyrekcja, politycy) nad podległymi (uczniowie, rodzice, niektórzy nauczyciele) (Śliwerski, 2015, s. 261). Badani w swoich wypowiedziach utożsamiają się z nauczycielską misją przekazywania wiedzy uczniom, posiłkując się przy tym dyscypliną jako narzędziem organizacyjno-porządkowym. Ponadto Zalewska-Bujak dostrzegła, że badani nauczyciele za priorytet uznają realizację programu szkolnego. Przedmiotowe podejście do ucznia determinuje konsekwentne realizowanie materiału zgodnie z narzuconymi wytycznymi. Kontynuując, Autorka celnie zinterpretowała wypowiedzi nauczycieli, upatrujących swój sukces i uznanie dla pracy w zdolnych uczniach, którym poświęcali najwięcej czasu. Ponadto rozmowy z nauczycielami ujawniły postrzeganie ucznia oraz kategorię oczekiwań, a także wymagań w stosunku do podopiecznych, przypominających katalog (kodeks) wytycznych dla ucznia. Wyjątkowo istotne w recenzowanej publikacji jest zwrócenie uwagi na postawę nauczycielek wobec postępów i sukcesów niemierzonych przez pryzmat zrealizowanego programu nauczania. Dyrektywna tendencja do utrzymania władzy oraz autorytarnego sposobu traktowania uczniów potwierdza się w opowieściach z przeszłości. Zalewska-Bujak uczciwie przedstawia analizowane narracje, posiłkując się obszernymi cytatami argumentującymi postawione tezy. Rozdział piąty poświęcony postrzeganiu roli ucznia oraz zawodowym doświadczeniom nauczycieli ujawnił przekonanie badanych o swoich obowiązkach, nadrzędnych powinnościach oraz kryteriach determinujących efektywność.

W rozdziale szóstym została podjęta tematyka logiki działania pola szkolnego. Autorka podjęła próbę zbadania pola szkolnego z perspektywy pozyskanych narracji oraz ustalenia, jak siły tego pola wpływają na postępowanie oraz postrzeganie przestrzeni szkolnej przez nauczycieli. Operacjonalizując obszar dociekań, Zalewska-Bujak skupiła swoją badawczą uwagę na zdolnościach postrzegania przez nauczycieli rzeczywistości szkolnej jako pola, w którym zachodzą procesy reprodukcyjne ujawniające nierówność uczniów w powszechnie obowiązującej oficjalnej równości. Autorka w analizie, a następnie interpretacji narracji nauczycielek znalazła potwierdzenie tezy o szkole jako miejscu nierównej gry, a nawet walki lepszych z gorszymi (Holt, 2007, s. 197). Poddając refleksji uwarunkowania polityczno-gospodarcze, a także zebrany materiał empiryczny, Autorka celnie zauważa, że szkoła zarządzana w specyficzny sposób wypracowuje symboliczny porządek, narzucając członkom pewne struktury poznawcze i przekonując o ich słuszności. Celem takiej pracy pedagogicznej jest unifikacja uczestników pola szkolnego przez narzucanie dominującej kultury, uznanej za prawomocną. Autorka, posiłkując się obszernymi wypowiedziami rozmówczyń, zwraca uwagę czytelnika na przypisywanie przez badane dużego znaczenia kapitałowi społeczno-kulturowemu uczniów, traktując to jako kryterium warunkujące komfort pracy. Ponadto nauczycielki cenią sobie bezpieczeństwo, lokalność, poczucie

swojskości, a także brak uczniów z rodzin dysfunkcyjnych. Autorka trafnie definiuje dwa przeciwstawne światy widziane oczami nauczycielek – szkoła marzeń / gorszy świat edukacji. Ten drugi zazwyczaj jest wyborem ostatecznym dla uczniów, którzy nie dostali się do szkoły marzeń. Uczestnicy tego świata posługują się określeniem selekcji, poszukując potwierdzenia w przekonaniu, że z uczniami zdolnymi pracuje się łatwiej, bez wysiłku. Tymczasem w szkole ostatecznego wyboru nauczyciele muszą podejmować znacznie większy trud intelektualny, a mimo to przez zaszufłakowanie są niedoceniani. Ponadto Autorka pochyła się nad bardzo ważnym obszarem pola edukacyjnego, jakim jest rodzina. W optyce nauczycielskich narracji znaczenie „rodziny pochodzenia” okazało się czynnikiem warunkującym jakość współpracy, a także funkcjonowanie ucznia w szkole. W wypowiedziach badanych kobiet jawiła się ilustracja nadrzędności sił zaplecza społeczno-kulturowego dziecka. Kolejną kategorią o charakterze analitycznym Autorka uczyniła problemy zawodowe nauczycieli, które stanowiły obszerny wątek w wywiadach. W konsekwencji opracowała mechanizm zamkniętego koła reprodukcji ilustrujący ucznia (w trudnym położeniu), niespełniającego wymagań oraz oczekiwań, generującego problemy nauczycielkom. Nierozwiązywalność tych problemów prowadzi do reprodukcji społeczno-kulturowej. Niepodporządkowanie się ucznia ustalonemu porządkowi, wynikające z różnych przyczyn, powoduje u nauczycielek napięcia oraz konflikty w relacji uczeń–nauczyciel oraz nauczyciel–rodzina. Autorka odsłoniła istotę postrzegania przez badane kobiety ucznia z trudnościami jako nierozwiązywalny problem. Zalewska-Bujak na podstawie zebranego materiału empirycznego wypracowała kolejną kategorię – selekcję w polu szkolnym. Widoczna obecność procesów selekcyjnych umacnia w przekonaniu o pogłębiających się różnicach, nierównościach oraz segregacji społecznej. Ostatni podrozdział został poświęcony bezradności nauczycieli wobec wybranych problemów zawodowych. Brak autorefleksji oraz wybór półśrodków i chwilowych rozwiązań potwierdza poddanie się szkoły racjonalności reprodukcyjnej, umacniającej podział na dominujących i zdominowanych.

Rozdział siódmy koncentruje się na zjawisku przemocy symbolicznej w polu szkolnym. Badane nauczycielki odczuwają nacisk oraz presję wynikającą z nadrzędnych sił dominujących w przestrzeni edukacyjnej, polityki władz oświatowych, lokalnych organów administrujących oświatę oraz działań dyrekcji szkoły. Równocześnie stojące w obliczu rozliczeń, kontroli i hospitacji wielokrotnie zwróciły uwagę na poczucie niepewności oraz braku stabilizacji zawodowej. Autorka, pochylając się nad problemem przemocy symbolicznej w polu szkolnym, dostrzegła, że nauczyciele przyjmują bierną, poddaną pozycję wobec odgórnie narzucanych ustaleń. Sztywne ramy powinności i obowiązków nauczycielskich są narzędziem służącym do kreowania fikcji oraz gry pozorów. Surowe ramy programowe, instrumentalne wskaźniki efektywności, minimum osiągnięć, ewaluacja, permanentna kontrola oraz biurokracja stymulują presję oraz uległość. Nauczyciele są umiejscowieni w dychotomicznym położeniu, ponieważ stosują przemoc symboliczną wobec uczniów, a także ulegają przemocy symbolicznej.

Ostatni rozdział recenzowanej publikacji dotyczy wypracowanych przez nauczycieli strategii utrzymania się w polu szkolnym. Działania nauczycieli sprzyjające utrzymaniu ich pozycji są odpowiedzią na przemoc symboliczną. Pominięcie nauczycieli w dyskusjach dotyczących edukacji oraz narzucenie na nich odgórnie ustalonych rozporządzeń wymusiło wypracowanie strategii radzenia sobie w przestrzeni zawodowej. Autorka

wypreparowała rodzaje prezentowanych strategii, ilustrując każdy z nich wypowiedziami respondentek. Uporządkowanie oraz przejrzystość typologii ułatwia zrozumienie oraz dostrzeżenie podejmowanych działań badanych nauczycielek. Zalewskiej-Bujak udało się dokonać przeglądu strategii, a ponadto autorka podjęła trud zrozumienia, w jaki sposób wypracowane działania strategiczne wiążą się z siłami rządzącymi, zawiadującymi szkolną przestrzenią. Zinternalizowanie oraz praktykowanie wybranej strategii przez nauczyciela zapewnia mu przetrwanie oraz zapewnienie stałej pozycji w polu szkolnym.

Recenzowaną książkę można uznać za wyjątkową oraz wartą przeczytania, ponieważ zawiera w sobie obszerny przegląd koncepcji oraz teorii stanowiących inspirację, a także ramy pojęciowe dla projektu badawczego. Ponadto, bogata analiza materiału empirycznego ujawniła prawdziwe oblicze nauczycieli w polu szkolnym. Po zapoznaniu się z wynikami badań przeprowadzonych przez Zalewską-Bujak pojawiają się kolejne pytania badawcze, a także chęć poszerzenia perspektywy badawczej o inne koncepcje wpisujące się w poruszaną problematykę, takie jak: teoria światów społecznych, wiedza ukryta (*tacit know*) czy teoria społecznego uczenia się Lave i Wengera. W badaniach prezentowanych przez Autorkę brały udział tylko kobiety (nauczycielki), być może wzbogacenie materiału o narracje mężczyzn (nauczycieli) wniosłoby dodatkowy walor analityczny.

Reasumując, uważam, że recenzowana książka jest niezbędną lekturą dla studentów, pedagogów, nauczycieli, a także przedstawicieli władz oświatowych. Dobrze dobrane piśmiennictwo, spójne oraz przejrzyste przedstawienie dotychczasowych wyników badań skoncentrowanych wokół nauczycieli w polu szkolnym, konsekwencja oraz dojrzałość badawcza czynią monografię uczciwą i godną polecenia.

Bibliografia

- Holt E. (2007). *Zamiast edukacji. Warunki do uczenia się przez działanie*. Przeł. D. Konowrocka. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Potulnicka E. (2010). Pedagogiczne koszty reform skoncentrowanych na standardach i testowaniu. W: E. Potulnicka, J. Rutkowiak (red.), *Neoliberalne uwikłania edukacji*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Śliwowski B. (2003). Etyczne problemy przenikania modeli zarządzania jakością do polityki oświatowej. *Annales. Etyka w życiu gospodarczym*, 6, 334-335.
- Śliwowski B. (2010). *Mysleć jak pedagog*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Śliwowski B. (2015). *Edukacja (w) polityce. Polityka (w) edukacji. Inspiracje do badań polityki oświatowej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

Gabriela Dobińska
ORCID: 0000-0003-3629-5210